

על שינוי ערך המטבע (בהלואה) בהלכה

א. הקדמה

כמאמרי זה לא באתי לפסוק הלכה, ואף אינני מתאמר למצות את החומר הרב המצוי בסוגיא זו של שינוי בערך המטבע. ברצוני רק לפתוח פתח לדיון ועיון בשאלה זו, שהיא חמורה מכמה בחינות — הן מצדה ההלכתי והן מצדה הכלכלי, ויש בה משמעות אקטואלית.

הנושא שלפנינו מעורר, בעיקר, שתי בעיות בתחום ההלכה: א. האם קיים חשש ריבית (או במקרה ההפוך — גזל) במקרה שאדם לווה ממון מחבירו ובינתיים העלו את ערך המטבע והוא חייב להחזיר לו באותו מטבע שלווה, ונמצא מחזיר יותר ממה שלווה; ב. האם יחול במקרה כזה הכלל 'דינא דמלכותא דינא' — גם אם נפסוק שהחשש שהעלינו בשאלה הראשונה קיים?

ב. המלוה את חבירו על המטבע ונפסל

מקור ראשון לדינונו תשמש לנו הגמרא בכבא קמא צו, א ואילך (הדברים באו שם בביאור המשנה דף צו, ב: "גזל מטבע ונסדק — ...משלם כשעת הגזילה, מטבע ונפסל... אומר לו: הרי שלך לפניך") ובאו בענין זה שתי מחלוקות אמוראים: א. מחלוקת רב הונא ורב יהודה בפירוש המלה "נפסל" שבמשנתנו, אם פרושה שנפסלה לגמרי ("פסלתו מלכות"), או פירושה שנפסל המטבע רק באופן חלקי ("פסלתו מדינה זו ויוצאה במדינה אחרת"); ב. מחלוקת רב ושמואל, וזה לשון הגמרא: "איתמר, המלוה את חבירו על המטבע ונפסלה המטבע, רב אמר: נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (= שעת החזרת ההלואה), ושמואל אמר: יכול לומר לו לך והוציאו במישן" (עיי"ש המשך הדיון בגמ' ומסקנתם,

נדפס ראשונה בסיני, ירחון דתי לאומי לתורה, למדע ולספרות, כרך נב, ע' רכז-רלז, תשכ"ג, ירושלים.

שדכרי שמואל נאמרו רק כשאין מלכויות מקפידות, או כשהן מקפידות ולא בחשי'.

ונחלקו הראשונים אם מחלוקתם של רב ושמואל תלויה במחלוקתם של רב הונא ורב יהודה. דעת התוס' שם, ד"ה המלוה "ונראה דרב ושמואל סברי כרב הונא דלעיל, דלרב יהודה, דחשיב מטבע שנפסל — כנסדק, גבי הלואה לא מצי פטר נפשיה במטבע שנפסל, אבל לרב הונא, דלא חשיב ליה כנסדק, מצי פטר ליה נפשיה בנפסל". ואע"פ שהתוספות בעצמם מחלקים (בסברא) בין גזילה להלואה (שם, בראש העמוד) מ"מ מחלוקתם של רב יהודה ורב הונא היא בפירוש המלה "נפסל", ודעת התוס' היא, שרב ושמואל משתמשים במלה זו באותה כוונה כמשנתנו. גם הרא"ש (בפרקנו ס' י) פסק כרב הונא. לעומתם הרמב"ם פסק כרב יהודה (הל' גזילה ואבידה פ"ג, ה"ד; אגב: איך פוסק הרמב"ם אח"כ (ע"י לקמן סי' ה) כשמואל בענייננו, שהרי פסלתו מלכות הוי (לדעת רב יהודה) כנסדק, וכיצד יכול הלווה לומר "לך הוציאו במישן"? — וצריך עיון)¹. והלך בעקבותיו בעל השולחן ערוך (תו"מ סי' שסג, סעיף א) וביאר הגאון מווילנא (ביאור הגר"א שם), שפסקו כרב יהודה "כשיטת הגאונים בכל-מקום לפסוק כרב יהודה לגבי רב הונא, דסבירא להו דגול מרב הונא היה, דשמואל קרי ליה: שינא" (ויש לציין, שהטור שם פוסק כאביו הרא"ש, ומסביר שרב הונא היה רבו של רב יהודה).

ולענייננו, משמעות המלים "מטבע ונפסל" קובעת; עפ"י דברי התוס' שם, שהקשו על רש"י, שפירש שהמדובר הוא דווקא כשהיתנה לשלם לו מעות — מטבע², וכיון שעל הישן אין עתה שם מטבע (שהרי נפסל) פוסק רב (וגם שמואל — בדלית ליה אורחא למישן), שמשלם במטבע החדש ("היוצא באותה שעה"), אבל המלוה מעות סתם — מעות שלוהו יפרע (ישן), ועל כך הם מקשים מן המשנה: "מטבע ונפסל... אומר לו הרי שלך לפניך", ושם הכוונה היא רק אם המעות בעין, אבל אינם בעין משלם כשעת הגזילה — כערכם

1. ע"י לקמן מה שתירץ הפנ"י. ואפשר גם לומר, שהראב"ד (מובא בשטמ"ק) מסביר, שדכרי רב שאמר "נותן לו מטבע היוצא באותה שעה" חלים גם על מטבע שנפסל במדינה זו ויוצא במדינה אחרת — ומשום שמדובר כאן בהיתנה דווקא לשלם "מטבע היוצאת", ואם אינה יוצאת במדינה אינה חשובה "יוצאת", וא"כ אין הכרח ש"מטבע ונפסל" כאן פירושו פסלתו מלכות — דהוי כנסדק אפילו לרב יהודה, ודו"ק.

2. ומה שפירש"י שהמדובר כאן דווקא במי שהלוה פרגמטיא, אבל אם הלווהו מעות — מה שלוהו ישלם, כבר פירש המרדכי (הגזול קמא סי' קי) דבסוף ימיו חזר בו רש"י ופירש בתשובה, שאף אם הלווהו מעות פוסק רב כפי שפוסק, ומ"מ אם הלווהו סתם ולא פירש על המטבע, נראה שגם רש"י סובר שמעות שלוהו ישלם.

בשעת הגזילה — והרי בהלוואה תמיד תשובות המטבעות כאילו אינם בעין, שמלוה להוצאה ניתנה. ותירצו, שמטבע שנפסל אין הכוונה שאין לו ערך לגמרי, אלא "מטבע שנפסל חשיב כהזול", ולפיכך שונה דין הגזלן מדין הלווה. היוצא מדבריהם אלה להלכה הוא, שאם החליפו את המטבע ופסלוהו ואין לו ערך לגמרי — לכ"ע משלם מטבע היוצא באותה שעה (חדש); ואם לא החליפוהו ופסלוהו לגמרי, אלא רק פחתו מן הערך — נראה שגם בזה סוברים התוס' כמקרה הראשון, דדינם רומה, דנפסל כהזול דמי, וגם כאן משלם ממטבע החדש. ועי' לקמן שנחלקו בזה הראשונים³.

ג. המלוה את חבירו על המטבע והוסיפו עליו

בהמשך הסוגיא (שם צז, ב) מבררת הגמ' מקרה קונקרטי של שינויים בערך המטבע: "בעא מיניה רבא מרב חסדא: המלוה את חברו על המטבע והוסיפו עליו, מהו? אמר לו: נותן לו מטבע היוצא באותה שעה. א"ל: ואפילו כי נפיא (= מטבע גדולה)? א"ל: אין. א"ל: אפילו כי חרטיא (= מטבע גדולה יותר)? א"ל: אין. והא קא זיילין פירי ("לגבי מטבע זו, נמצא שמשתכר זה בחוספת... והוי ריבית" — רש"י)? אמר רב אשי: חזינן, אי מחמת טבעא (= מטבע) זיל, מנכינן ליה, ואי מחמת תרעא (= שער הפירות, שירד פתאום) זיל — לא מנכינן ליה".

לפי פירוש רש"י, שאלתו של רבא היא רק אליבא דרב, שפסק לעיל שמשלם במטבע היוצא (ואפשר להקשות, הרי בדלית אורחא למישן גם שמואל סובר כן, ויכולה להיות הקושיא גם אליבא דשמואל? ואולי יש לומר, שבמטבע זהב או כסף מקרה נדיר הוא, שלא יהא למטבע כל ערך באיזו שהיא מדינה, ודברי שמואל באו בעיקרם בדרך גזומא, כלומר, שאפילו יש ארץ בקצווי תבל, שבה יש למטבע מהלכים — יכול לפרעו בה. אבל כאן נשאלת שאלה אחרת: במטבע של נייר, שבודאי יש לה ערך רק במדינה אחת, ואם נפסלה באותה מדינה נפסלה לכל המדינות שבעולם ואין לה שום ערך כלל — הרי במטבע כזו תחול הקושיא גם אליבא דשמואל, וראיות המפרשים, שפסקו כרב,

3. והמאירי בשטמ"ק פוסק וקובע, שדינם של רב ושמואל עוסק דווקא במקרה שלא חל שינוי בערך המטבע "אבל אם נפחת או נתוסף יחבאר ענינו למטה" וכונתו לסוגיא של המלוה על המטבע והוסיפו עליו. ונראה לכאורה, שהמאירי חלוק עם התוס' שהבאנו וכן עם הראב"ד, שפסק בפירוש (עיי"ש בשיטה), שבהנחת הערך פסקינן כרב שנותן לו מטבע היוצא באותה שעה".

הן משום שלרש"י הגמ' מקשה אליביה. ואולי בעניין מטבע של נייר אין להם מקור כלל. רצ"ע).

ולפי דברי רש"י, שהבאנו לעיל, שאם הוזלו הפירות יש כאן חשש ריבית, אחד החששות שעמדנו עליהם בתחילת דברינו, ומפשטות דברי הגמרא — ניתן להסיק, שבומנו, אם בא השינוי בערך המטבע (פיחות או העלאה; ואם דין הפיחות דומה לדין "הוסיפו עליו" — ע"י לקמן, שנחלקו הראשונים בדבר) כדי להביא את המטבע למצב ריאלי מבחינת ערכו היחסי בשוק הבינלאומי (וזה נקבע ביחס לערך הסחורות שיש בכוח המטבע לקנות) — נקראת הוזלת הפירות "מחמת תרעא" ולא "מחמת טבעא" (הדברים אינם פשוטים כל כך, מכיון שבמקרה של שינויים בערך המטבע יתולו שינויים דוקא בסחורות יבוא, אבל בסחורות פנים מגמת השלטון תהא תמיד להשאירן — לפחות בתקופה הראשונה — בערכן הקודם, והשאלה כאן קשה ביותר: האם זה נקרא "זיילין פרי" או לא. רצ"ע). ובמקרה של שינוי — אם העלאה, משלם במטבע החדש, כדין הגמרא שבכאן; ואם פיחות — הדבר תלוי במחלוקת הראשונים. יש מי שאומר, שמשלם גם כאן במטבע החדש, ויש מי שסובר, שמשלם במעות שלוה.

ד. האם דין 'הוסיפו' כדין 'פחתו'?

כיון שאין הגמרא דנה כאן בעניין 'המלוה את חבירו על המטבע ונפחת' — דנו בו הראשונים באריכות. נחלקו בדבר הראב"ד והרי"ף, וכן המאירי, והנבאה מחלוקתם ברא"ש ובשיטה מקובצת.

ברא"ש (ב"ק פ"ט, סי' יב): "כתב רב אלפס ז"ל, דה"ה למלוה את חבירו ופחתו ממנו... והראב"ד ז"ל כתב דדווקא בהוסיפו על הטבע הוא דאמר הכי, משום דמיחזי כריבית, אבל בפחות — לא. ומסתבר כרב אלפס ז"ל, דהכי נמי אית לן למיחש לפסידא דמלוה".

דבריו של הרא"ש מעמידים אותנו על החשש השני שהזכרנוהו, והוא חשש הגזל. שהרי אם הוסיפו על המטבע, והלווה פורע במטבע החדש אותו מספר של מטבעות — נמצא הלווה משלם ריבית; ואילו אם פחתו מן המטבע, ונפסוק כראב"ד — שמשלם במטבע החדש — נמצא המלוה מקבל חזרה אותו סכום מטבעות, שערכו ירד, וזה גזל. מחלוקת זו מובאת גם בשיטה מקובצת, ושם נחלקו בדבר המאירי והראב"ד. לדעת המאירי אין הבדל לדינא בין פחתו לבין הוקרו, והראב"ד כותב שם: "ולי נראה, דלענין פחתה ליכא למיחש להאי שיעורא (חומש, ועיין בגמ', וכן לקמן), דכיון דקיימא לן כרב, דאמר נותן לו מטבע היוצא באותה שעה, אפילו פחת כמה נותנו לו ופטור" (יש

להעיר, שבגמ' שם, צח א, מצינו "שבח לענין נסכא"; כלומר, אם הוסיפו על משקל המטבע יש בזה גם שבח ממשי, שיש כמות מתכת יותר גדולה, וע"כ הגבילה הגמ' את שיעור ההוספה עד חומש, ועיי"ש מחלוקת רש"י ותוס' מהו שיעור החומש, אם מלגו או מלכר).

ודרך אגב, נעיר עוד שתי הערות: א. הרא"ש בפרקין סי' יא קובע כלל חשוב: "זכיון שנפסל, ואין יוצא במדינה (והעיר כאן בעל 'פ'פולא חריפתא', שכוונתו ל'מלכות', שהרי הרא"ש פסק כרב הונא במחלוקת הראשונה, ועי' הערה 1) לא מיקרי מטבע". כלומר, אם היתנה לשלם 'מטבע' ונפסלה (היינו, היתנה לשלם 'לירה' או 'דינר' ונפסלו) אין שם אותה מטבע חל עליה יותר. ב. בשטמ"ק מביא בשם הראב"ד, שמציין עובדה מעניינת מאוד וחשובה מבחינה הסטורית, אבל גם בעלת משמעות הלכתית: "כמו שכותבין עתה בשטרי הלואות, ואם תפחת המטבע או תפסל נותן לו זקוק של כסף בכך וכך דינרין". משמעותם של הרבדים, שכבר בזמנו היה קיים דין זה של 'הצמדה' לכסף, ואם המטבע היתה משתנית, היה הלווה חייב להחזיר את הערך המוסכם בכסף. דבר זה מלמדנו, כי דינם של שטרות המוצמדים לדולר או לאינדקס⁴ בימינו, עכ"פ לדעת הראב"ד, כשר בתכלית (והטעם הוא, כפי הנראה, ע"פ מה ששינוי בקידושין יט, ב, שכל המתנה על דבר שבתורה בממון — תנאו קיים).

והנה, בעל שלטי הגיבורים על הרי"ף הביא גם הוא מחלוקת הראשונים בעניין זה וכותב, שדעת הראב"ד היא דעת יחיד, ומונה בין החולקים עליו את הרי"ף והרמב"ם והסמ"ג והרא"ש והטור, "ורוב הפוסקים כולוהו שרין, דאין חילוק בין הוסיפו על המטבע ובין פחתו המטבע, בכל ענין אי איכא צד ריבית ופסידא בין ללוה בין למלוה אינו משלם רק כפי השיעור שלא יהא פסידא לא לזה ולא לזה". ובהמשך דבריו: "ונראה בעיני, שהמעות שלנו (בזמנו כבר היו המטבעות מעורבות בסיגים, וערכן — מכחינת המתכת שבהן — היה פחות מערכן הנקוב), שהם נמשכים אחר הזהב לעולם ופעמים שהמעות הנפסלין הם כמו ג' מאות בטרין ('טריין' — משקל זהב) של זהב והמעות היוצאות כמו עשרים וארבעה בטרין בגזירת המלך, יש לנו ללכת בהן לעולם אחר הזהב, ואם היה חייב לחבירו שלש מאות מן המעות הנפסלות נותן לו מן המעות היוצאות שוה בטרין אחד, שהרי השלש מאות שנתחייב לו כך הם שוים".

4. ענין האינדקס — 'מדד יוקר המחיה', אינו פשוט. שאולי אם ההלוואה צמודה למדד — דין המטבע כדין פירות (שהלא אם משתנה ערך הפירות — משתנה גם גובה הסכום שעל הלווה לפרוע) וכאן שייך איסור הלוואת 'טאה בסאה'.

משמע מדבריו, שהכל הולך אחרי ערכו היחסי של הכסף, ובזמן פירות או הוספה יש לנו ללכת אחרי ערכו היחסי של הכסף. והוא הולך בזה לשיטת רוב הפוסקים שהביא קודם, שאל לנו לגרום הפסד לא ללווה ולא למלוה. ובאמת קשה, מה יהא אם, למשל, בעת פירות לא יעלה ערכן של סחורות המיוצרות בארץ, שאע"פ שערכו היחסי של המטבע ישתנה, לא ישתנה כוח קנייתו, האם גם אז יצטרך לשלם ממטבע החדש? גם בעל "ים של שלמה" (ב"ק פ"ט, סי' טו) מביא דברי הרא"ש במחלוקת הרי"ף והראב"ד, וכותב: "ומן התימא שלא מצאתי דברי הראב"ד בהשגות ולא במגדל עזו ולא במגיד משנה. ואולי אף הראב"ד חזר מדבריו" (ואע"פ שנמצאו דבריו של הראב"ד בשיטה מקובצת — שלא היתה כנראה בפני המהרש"ל — אין למנוע בכך סברתו; ואולי הראב"ד הנ"ל הוא ראב"ד אחר, ולא בעל ההשגות?). ואף הוא פוסק שאין הבדל בין חשש ריבית לבין חשש פסידא דמלווה, "א"כ היכא דפחתו והוקרו הפירות מחמת המטבע, פשיטא דצריך להוסיף".

ה. פסקי הלכה עד לשולחן ערוך

אע"פ שכל מה שהבאנו לעיל גם הוא בגדר 'פסקי הלכה', שהרי כל אחד מן הראשונים והאחרונים שהבאנו כותב דבריו אליבא דהלכתא — כוונתנו כאן לעסוק בשלושה ספרי הלכה עיקריים: הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך. דבריהם יובאו כאן רק בחלקם, במה שנוגע לענייננו, ולקמן יובאו דבריהם בעניין 'סאה בסאה' ו'דינא דמלכותא'.

לפני שנביא דברי הרמב"ם ונושאי כליו, ראוי לנו שנעניין קצת במה שכתב הרי"א אבן מיגש בתשובותיו (מוכא בשטמ"ק לפרקיז) וביאר שם שאלה הנוגעות להבנת סוגייתנו. הוא נשאל במי שהלוה לחבירו זהב במשקל, ואחרי זמן הוסיפו על המשקל משהו, ורוצה המלווה שיפרענו הלווה עכשיו במשקל החדש והגדול, "והורה המורה" (כנראה, אחד הרבנים באותה עיר), "לפי שתוספת זו לא עשתה רושם בשערים" (כלומר, לא הוזלו הפירות בעקבותיה וגם לא היתה התוספת בשיעור תומש — לענין נסכא), על הלווה לפרוע "במשקלות הגדולים".

ר' יהוסף הלוי אבן מיגש צועק תמס על עיוות דין זה, והוא קורא לדיינים שדנו כך "דייני דחצצתא", ומסביר "שלא דיבר התלמוד" אלא במטבע, שיש לו צורה, ושאר המשתמשים בו נזקקים לשקלו, ואף אם מטבע מסויים יש בו חסר או יתר מבחינת המשקל — אין אפשרות לקנות יתר או פחות כאותה מטבע, אלא כוח קנייתה מוגבל לערכה הנקוב, מבלי כל יחס למשקלה, ובמטבע כזה, אם הוסיפו על ערכה — רק שנקראת באותו השם (דינר, או סלע, או

לירה) הורה רב חסדא בגמ', שאם לא הוזלו פירות מחמת התוספת — משלם לו ממטבע החדש, ואם הוזלו מנכה לו כשיעור ההוזלה. נראה גם מדברים אלה, שאע"פ שהתלמוד דיבר במצות בעלות ערך עצמי (והראיה — שהגמרא דנה באריכות בעניין שבה ה"נסכא" — המתכת), מ"מ לעניינו קובעת ביותר העובדה של עליית כוח הקנייה של המטבע התדשה או ירידת כוח זה, וערכו של מטבע לעולם הוא יחסי, וכך עליו להשתלם.

והנה הרמב"ם, הל' מלוה ולווה פ"ד, הלכות יא-יב, עוסק בעניינינו, ודבריו קשים מכמה בחינות:

א. בהי"א הוא כותב: "המלוה את חברו על המטבע... ופירש משקלו, והוסיפו על משקלו, אם הוזלו הפירות מחמת התוספת מנכה לו שיעור התוספת ואפילו הוסיפו עליו כל-שהוא. ואם לא הוזלו... אינו מנכה לו, אלא נותן לו ממטבע היוצא באותה שעה... והוא הדין למלוה על המטבע ופחתו ממנו". וקשה מה שכותב "ופירש משקלו", וכוונתו לכאורה, שההלוואה היתה לאו דווקא בעניין ה"מטבע" אלא לעניין משקלו של המטבע — והרי זה בדיוק מה שסתר הרי"א בן מיגש לעיל.

ב. בהי"ב מביא הרמב"ם את הדין של "המלוה את תבירו על המטבע ונפסל", שנחלקו בו רב ושמואל, ופסק כשמואל; ונשאלת השאלה: מה ראה להקדים מחלוקת רבא ורב חסדא, התלויה במחלוקת רב ושמואל לכל הדעות, וגם לדעת הפוסקים כשמואל (ועי' לעניין זה ברא"ש סי' י' וביש"ש) — בהלכה יא, ולא במקומה, לאחר שפסק כשמואל?

ג. כבר תמהו נושאי כליו (עי' בכסף משנה ובלח"מ שם), מדוע השמיט הרמב"ם לגמרי דין "מלכויות מקפידות", שהובא בגמ' באריכות?⁵

ד. אם לא ראה הרמב"ם קשר בין מחלוקת רב ושמואל לבין דברי רב חסדא (שאלה ב), מדוע הביאם בכלל בפרק זה, הדין כולו בענייני ריבית?

אולי יש לומר בדעת הרמב"ם, שדין "מטבע ונפסל" הוא בעצם דין הפיחות שאנחנו דנים בו (כמו שפירשו בתוספות ד"נפסל חשיב כהוזל") ובעיית רבא מרב חסדא היא עניין אחר, שכן שנינו בפירוש, שמחלוקת רב ושמואל היא רק אם לא נשתנה ערכו של הממון, אבל אם נשתנה ערכו עוסק בכך רב חסדא (המאירי, והובאו דבריו לעיל); וכוונת הדברים היא לא לשינוי ערכו הנקוב של המטבע, אלא לשינוי במשקל, ולכך פירש הרמב"ם "ופירש משקלו" — שעסקינן בשינוי

5. עיין ביש"ש ובלח"מ, שתייצו קושיא זו, ורבו האחרונים שטיפלו בה. ובתומים כתב, שבחידושו על הרמב"ם תירץ באריכות את הקושיא הנ"ל, ולא ידעתי אם נתפרסמו חידושים אלה בדפוס, וכל מי שיראני מהם חבוא עליו ברכה.

במשקל דווקא. ולכך הוא מביא מחלוקת רב ושמואל גם בפרק זה, משום שיש לכאורה חשש ריבית גם במלוה את חבירו על המטבע ונפסל, שכיון שפחת ערכו, איך יוכל ליתן לו אותה מטבע שהלווהו — במדינה שבה הוא יוצא — והרי ערכו ירד, וגם הוצאות הדרך והטירחה הן דומות לאבק ריבית? (נראה, שדעת הרכ המגיד כן, שהוא כותב בשם הרי"ף: "ויש מי שכתב, שאם היה המטבע במשקל הראשון יוצא במקום אחר כמתחלה ויש לו למלוה דרך לשם, הרי זה ונתנו לו. וזה פשוט, ולא גרע ממלוה את חבירו על המטבע ונפסל").

והנה בעל 'פני יהושע' בפרקין (ד"ה המלוה את חבירו על המטבע) הביא פסק רש"י והתוס', דמה דאמרינן לרב, שנותן לו מטבע היוצא באותה שעה ואף לשמואל בדלית ליה אורחא למישן — הוא רק כשהיתנה לשלם לו מעות מטבע היוצא, אבל הלווהו סתם — מעות שלוהו ישלם; ואמר על-יכך בעל הפנ"י, שולוא דבריהם היה נראה לו לפרש מחלוקת רב ושמואל בהיפך, כלומר, דבהלואה סתם נותן לו מטבע היוצא באותה שעה לכ"ע. והוסיף, שכך נראה לו דעת הרמב"ם בפ"ד מהלכות מלוה ולווה, וסיים בצ"ע. ועם העיון נראה, שכונתו בפירוש הרמב"ם נובעת מקושיא שהבאנו עליו לעיל באות ב, שהרי התוס' הוכיחו שמחלוקת רב ושמואל מתקיימת אליבא דרב הונא דווקא, והרמב"ם שפסק כרב יהודה — איך פוסק כשמואל בענייננו. ולפי פירושו של הפנ"י יחיישב הרמב"ם, שהוכחת התוס' נובעת מזה, שאם נפסוק אליבא דר' יהודה, שמטבע שפסלתו מלכות הרי הוא כנסדק — כיצד יש הו"א לרב, וכיצד יכול שמואל לפסוק "לך והוציאו במישן", כעוד שבודאי לא נתייב את המלוה לקבל בפרעון החוב מטבע שנסדק. ועתה, אם נסבור בהיפוך הדברים, שאם הלווהו מעות סתם — משלם לו ממטבע החדש, כהסברת הפנ"י, נוכל לעולם לומר כר' יהודה, דנפסל ע"י המלכות הוי כנסדק, ובכ"ז פוסק שמואל ש"יכול לומר לו לך והוציאו במישן", מכיון שמדובר כאן בהיתנה ליתן לו מאותה מטבע דווקא, וכיון שיש לו דרך למישן, אין אנו יכולים לכופו לשנות תנאו, ורד"ק.

לאחר כתיבת הדברים ראיתי לר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בעל 'אור שמח', שכתב מפורש דלדעת הרמב"ם בהלואה סתם — משלם ממטבע החדש, ע"ש. ובהמשך דבריו פסק בעל 'אור שמח': "והנה, בהזלו המטבעות מחמת גזירת המלך, שקצב המחיר שיהיה המטבע כך — בלא פחת במשקל, כתבו האחרונים דזה הווי כאילו פחת ממשקלו, שאם הוולו הפירות מחמת זה הלא צריך ליתן להמלוה מטבעות בשווי של עכשיו" (ועיי"ש עוד מה שהקשה על המחנ"א ומה שהביא מבעל 'פחת הבית', ומ"מ נשאר במסקנתו זו בסוף דבריו). וקצת קשה לשונו, הלא אם פחתו המטבע צריך להיות שהוקרו הפירות, כלומר,

שבאותה מטבע אפשר לקנות עתה פחות פירות, ואס־כן צריך הלווה ליתן למלוה — לפי דברי בעל 'אור שמח' עצמו בתחילת דבריו — דווקא ממטבע הישנה. וענין "הוזלו הפירות" לקוח דווקא ממקרה שבו הוסיפו על ערך המטבע, ואז הדין שנותן לו ממטבע היוצא באותה שעה. ואולי, צריך לומר, שיש כאן טעות בשגרת הלשון ושטפו, שמליצת "זיילי פירי" שגורה, וכוונתו באמת להגיקר הפירות — לנשתנה ערכם עם שינוי ערך המטבע באופן יחסי ומקביל. ובאמת הרי הוא אומר בסוף דבריו דצריך הלווה "ליתן להמלווה בשווי של עכשיו", וכוונתו בודאי שהוא צריך ליתן לו מעות — בשווי הפירות של עכשיו. כך נראה לע"ד.

ובטור הושן משפט סי' עד פסק כרש"י ותוס', שאם הלווה לו "בסתם, שלא היתנה כלל (לשלם מטבע היוצאת) נותן לו מטבע הנפסל אפי' אם אינו יוצא בשום מקום, ואם הוסיפו על המטבע כתבתי בהלכות ריבית בספר יורה דעה". המשך דבריו עוסק בתשובה של אביו הרא"ש במקרה של פירות, שעל הלווה לשלם כערך המטבע בשעת ההלוואה, ואין מקום כאן לחשוש לריבית, עיי"ש בפנים וכן בב"ח ובפרישה, שפירשו דבריו. ונראה לכאורה, דדעת הטור והרא"ש — ואולי גם של רש"י ותוס' — כדעת הראב"ד, שמחלק בין פחתו מן המטבע לבין הוסיפו עליו (ובניגוד לדעת הרי"ף ושאר הראשונים שהכאנו לעיל, פרק ד), משום דסברי דממטבע ונפסל — דהוא כנפתח — משלם בהלואה סתם ממטבע הנפסל, והא איכא פסידא למלווה, ולדעת הרי"ף בכל היכא דאיכא פסידא בין ללווה ובין למלווה משלם באופן שלא יהא לא הפסד ולא חשש ריבית. וקשים הדברים להולמם, משום שהרא"ש בעצמו (בפרקין, סי' יא) וכן הטור והרמב"ם פוסקים בפירוש (וכן הביאם בעל 'שלטי גיבורים' על הרי"ף, שהבאנו בפרק ד) דדין פחתו כדין הוסיפו. וצריך לומר בפשיטות, שהרא"ש והטור הכא עוסקים בלא התנו ביניהם, ואילו כל הדין של המלווה על המטבע והוסיפו עליו, ששינוי בגמ' ונפסק להלכה, הוא דווקא בהיתנה בפירוש לשלם לו "מטבע היוצאת", ולעולם בהלואה סתם משלם לו אותה מטבע שהלווהו, אפילו פחתו ואפילו הוסיפו ואפילו נשתנה שער הפירות. וכן כתב מרן הכ"י בטור יו"ד סי' קסה בשם המהרי"ל, דלעולם ואליבא דכ"ע בהלווה לו סתמא, מטבע שלווה יחזיר. ועוד הוסיף שם, דלדין לעולם חשיב דאית ליה אורתא להתם, כיון שארתי פרחי וסותרים עוברים מהכא להתם בכל יום (ואולי לכן השמיט הרמב"ם דין זה של מלכויות מקפידות?). ועיין עוד בב"ח שם, שהביא את המרדכי בשם ראב"ן, שדינו של רב מיירי דווקא בשוויון המטבעות במשקלם, ואס־כן אפילו הוזלו הפירות מחמת חריפותם של המטבעות החדשים פורע לו במטבע היוצא באותה שעה. וצ"ע מה הדין במטבעות של נייר, שהרי לא הוסיפו במשקלם.

ונראה, שגם במטבעות של נייר דינם כאילו הוסיפו במשקלם, שהרי ערכם נקבע ביחס ל'כיסוי' בזהב, ושינוי ערכם דומה לשינוי במשקל, רק דאין נ"מ לענין נסכא, וכן נראה מדברי בעל 'אור שמח' שהבאנו לעיל, ועיי' עוד לקמן (ויש לציין עוד מחלוקת ראשונים חשובה בענייננו; שכן כתב הב"י על הטור יו"ד שהבאנו, שאם צריך לנכות (או להוסיף) ממה שהלווהו (וכגון דהיתנה וויילי פירי) ולא ניכה, פסק בעל התרומות שהוא ריבית קצוצה ויוצאה כדיינים, וי"א שהוא רק אבק ריבית, והוסיף, דמדברי הרמב"ם בפ"י מהל' מלוה ולווה משמע כן, והוא אבק ריבית בלבד, וכן הובאו הדעות בש"ך, בשו"ע יו"ד).

וכמו שהובאו הדברים כן פסק גם בשולתן ערוך יורה דעה סי' קסה, שאין הבדל בין פחתו לבין הוסיפו, וציינו שם ברמ"א ובש"ך, שכל זה רק על הדרך שנתבאר בחו"מ סי' עה, והיינו רק אם היתנה, אבל לא היתנה בפירוש, משלם מטבע שלימה. ועיין שם בט"ז סק"ג, שכתב על דברי הטור "וכן הדין אם נושאים ונותנים" וכו', שנכללו בזה שני דברים: "האחד, אם הוסיפו או פחתו על המשקל, דהיינו שהוקק נתווסף או נפחת; והשני, שנעשה שינוי לענין עירוב עם נחושת — בכל גווני, אם לא נעשה שינוי לענין פירות או שאר דברים שנותנין עבורו, לא ינכה" (והוסיף: "עד חמישיתו" — והוא לענין נסכא). דבריו הם הוכחה נוספת לדברינו, שאין חשיבות לעולם לערכו המוחלט של הכסף, אלא רק לכוח הקניה שלו, ואם ע"י הפיחות לא נשתנה כוח הקניה אלא הערך המוחלט בלבד נראה, שלעולם פורע ממטבע החדש, אם היתנה (ועדיין צ"ע, לפי הגדרתו של הט"ו, לפי מה נקבע כוח קנייה זה: לפי 'אינדקס יוקר המחיה'? לפי מחירן של סחורות פנים, יבוא, או דבר אחר?). וע"ע שם בחידושי רעק"א, מראי-מקומות לשו"ת רבות, וכל הרוצה לעיין ימצא נחת.

ורבינו יעקב מליסא ב'נתיבות המשפט' לח"מ סי' עד (כשם שפרו 'חרות-דעת' על יו"ד — ואיננו כעת לפני), בביאורים ס"ק ה, מביא סברא חדשה ומעניינת: עד כה אמרנו שנחלקו הראשונים בדבר, אם לווה מעות סתם ולא היתנה — איזו מטבע ישלם, שלהרמב"ם וסיעתו ישלם בסתמא ממטבע החדש, ולרש"י ותוס' וסיעתם משלם ממטבע הישן, ממטבע שלוה, וכן פסק הרמ"א בשו"ע בסימן דנן, והוסיף, שאם היתנה משלם לעולם לפי מה שהיתנה. ומחדש בעל הנתיבות, שכל זה הוא רק אם היתנה בפירוש — "והמטבע הראשונה נפסלה לגמרי, שאז אין שם מטבע עליו כלל... אבל אם רק פיתתו המלך מכמות שהוא, כגון שהיה הדינו זהב כ"ה דינרים והעמידו (המלך) על עשרים — ודאי דאינו משלם רק המטבע שהלוה לו, דהא עדיין שם מטבע עליו — רק שהוזל, כמו 'סאה בסאה' והוזל, שאינו נותן לו רק סאה שהלווהו אף שהוזל". ובעל הנתיבות הביא ראיה לדבריו מתשובת הרא"ש כלל קג סוף ס"א, שכתב וזה לשונו: "ועוד

בזו הארץ, כשעושה המלך מטבע, אינו פוסל את הראשון, אלא פותח ממנו וכולם יוצאין לפי ערך 'קונדרי"ש' ו'שלדרי"ש' — כולן יוצאין בארץ הזאת, ואם הלוח ל' קונדרי"ש — למה לא יפרע לו קונדרי"ש כיון שלא נפסלו?".

משמע לכאורה מדבריו, שדין 'הוסיפו על המטבע' (וה"ה עפ"י השו"ע ורוב הפוסקים — לפחתו מן המטבע), שלמדנו, חל רק בנפסלה המטבע לגמרי, אבל בזמננו, שאין הכרח בהחלפת המטבע עם הפיחות — משלם בזמן פיחות במטבע שלוח, שאפילו יפסיד המלוה — יפסיד, כמו ב'סאה בסאה' (ורבים חלוקים בדעתם על החזו"ד. ועי' לקמן פרק ח עוד מעניין זה, ודעות התומים ובעל חזו"א ופסקים).

ו. עניין 'סאה בסאה'

משנה מפורשת היא בבבא מציעא עה, א, שאין ללוות בפירות סאה בסאה, שמא יתייקר השער ונמצא מחזיר לו יותר ממה שהלווה והוי ריבית, וריבית זו היא ריבית דרבנן, וכן נפסק להלכה אליבא דכ"ע (עי' שו"ע יו"ד ריש סי' קסב). כן נפסק להלכה, שמטבע במטבע מותר ללוות, והדין נותן כן, שאם לא כן כל שיטת הלואת ממון בטלה ואיננה קיימת⁶ (קיים ויכות בין תנאים וכן בין אמוראים, מהו גדר 'מטבע' לעניין זה. יש מי שסובר, שהזהב נחשב למטבע, ויש מי שסובר שהזהב לעולם בגדר 'פירות'. הוא הדין לנחושת. מ"מ כולם בדעה אחת, שמטבע של כסף — לעולם דינה כמטבע, ומותר ללוות מטבע במטבע. ונראה ממעשה דרב ר' חייא (ב"מ מד, ב), שלהלכה גם אם לווה מטבע של זהב — חייב להחזיר מטבע של זהב, אפי' עלה או ירד ערכה. וכן פסקו הראשונים (עיי"ש בר"ח, ברא"ש וברמב"ם) ד"דהבא טיבעא הוי" ולעולם ל"ה פירות ומטלטלין, והרמב"ם בפירושו המשניות מוסיף, שמטבע 'מצויד' מזהב לעולם הוי טבעא — אף לגבי כסף, וע"ע שו"ע יו"ד סי' קסב, ס"א בהגהות הרמ"א "דבזמן הזה מטבע של זהב דינו ככסף ולוין זהוב בזהוב", וכן נוהגין להקל ואין למחות בידם, כי יש להם על מי שיסמוכו").

והנה הסוגיא בבבא מציעא ס, ב סותרת לכאורה מה שאמרנו לעיל. וזה לשון הגמרא: "נשך בלא תרביית היכי דמי? אי דאזופיה מאה במאה ועשרים, מעיקרא קיימי מאה בדנקא (רש"י: "במעה כסף, שהיא שתות לדינר") ולבסוף קיימי מאה ועשרים בדנקא — נשך איכא... דקא שקיל מיניה מידי דלא יהיב, ותרביית

6. כך כתב הרמב"ן במלחמות.

7. ועי' לקמן מה שהבאנו בשם בעל שלטי גיבורים והב"י בשם מהרי"א.

ליכא, דלית ליה רווחא, דדנקא אוזפיה ודנקא קא שקיל מיניה. סוף סוף, אי בתר מעיקרא אזלת, הרי נשך והרי תרבית, אי בתר בסוף אזלת — לא נשך איכא ולא תרבית איכא? ותו, תרבית בלא נשך היכי דמי? אי דאוויף מאה במאה, מעיקרא קיימי מאה בדנקא ולבסוף מאה בחומשא (חומש הדינר, והוא יתר על דנקא שהיא שתות), אי בתר מעיקרא אזלת — לא נשך איכא ולא תרבית איכא, אי בתר סוף אזלת — הרי נשך והרי תרבית?".

גמרא זו עוסקת במציאות של פיחות המטבע (ברישא) והעלאת ערכו (בסיפא) ובשאלה אם קיים בעניין זה דין רבית או לא. הבעיה היא, אם בשעת החזרת ההלוואה הולכים אחרי ערך המטבע בזמן ההלוואה, או בזמן הפרעון. ונראה לכאורה, שבעיה זו, דלא אפשרטא בגמרא דידן, אפשרטא בב"ק פ' הגזול שהזכרנו בפרקים הקודמים, שם נפסקה ההלכה, שאם היתנה לשלם באותה מטבע — מחזיר כבשעת הפרעון, ואם הלווה סתם — מטבע שלווה יחזיר, וכערכו בשעת ההלוואה.

ואולי אפשר להביא מכאן ראייה לשיטת בעל הנתיבות⁸ שהבאנו לעיל, שכל עניין המלוה את תבירו על המטבע והוסיפו עליו, שבפרק הגזול, שייך רק אם נפסלה המטבע הראשונה לגמרי, אבל אם רק נפחת ערכה או התייקר — שייך העניין לקטגוריה אחרת, והוא עניין 'סאה בסאה' שבבבא, והיא "בעיא דלא אפשרטא", ועיין לקמן מחלוקת הפוסקים בדבר ההלכה למעשה. ועיין 'מחנה אפרים', הלכות מלוה ולווה; סימנים כב-כג, שאף לו נראה ששתי הסוגיות עוסקות בעניינים שונים.

ובשלטי הגיבורים להרי"ף ריש הזהב מביא שני העניינים גם יחד, וברישא הזכיר מחלוקת הראשונים שהבאנו בריש דברינו לעניין אם דין פיחתו כדין הוסיפו או לא, ואח"כ מביא הגהת אשרי בפרק הגזול שם, ופירשה ודחקה באופן שלא יקשה מענייננו למה שנזכר שם, ע"י בדבריו באורך. ומסקנתו, שאם מוסיפים על ערך המטבע — אפילו שהוא מטבע כסף — דינו כדין מטבע זהב שהוסיפו על ערכו, דאסור ללוות דינר בדינר זהב, ומה שנקטו בגמ' רק דינר זהב, הוא משום שבכסף לא נהגו בימיהם להוסיף על ערכו. ואחרי הודיעו לנו כל זאת הוא מסכם: "והאידיגא נהגו ללוות דינר בדינר כסף ודינר כסף בדינר כסף ואע"פ שבשעת הלוואה שוה כ"ד ובשעת הפרעון שוה כ"ה — ואין מוחה בידם, וכבר נשאל לגדול הדור, הר"ר ישראל אשכנזי (הרי"א), על זה והשיב בכתבים

8. ובאמת זוהי ראייתו. וכוננתו, שאולי באמת הדין עמו מכוח קושיא זו, שקשה לתרצה באופן אחר.

שלו סימן גד הרבה טעמים בדבר וכולם נכונים ועליהם אין להוסיף" (ועיין דבריו ב'דרכי משה' לטור י"ד סי' קסב ס"ק ג).

ובעניין זה (אם לזה ק' בק"כ והוזלו, או לזה ק' בק' והוקרו) נחלקו הראשונים: הר"ן ותלמידיו הרשב"א פסקו דלעולם בטר מעיקרא אזלינן, ועל-כן במקרה הראשון (לוה ב'100 ב'120) הוי ריבית דאורייתא ועובר עליו בשני לארין, ובמקרה השני הוי רק ריבית דרבנן, אבל המרדכי ובעל הגהות אשרי פסקו דמספקא לן אי בטר מעיקרא אזלינן או בטר בסוף, והוי בעיא דלא איפשיטא (ונראה, ולדידהו הוי ריבית דרבנן בשני המקרים, ומ"מ נראה דלכ"ע אסור ללוות בדרך זו). משמע מדבריהם, שאם לזה מאה במאה, מעיקרא מאה בדנקא ובסוף מאה בחומשא, כלומר שעלה ערכן של הפרוטות, שאסור לשלם את התוספת, ולעולם דנקא שלוה יחזיר ולא יותר, דחיישינן לריבית. ואם-כן קשה להבין מה שהבאנו לעיל בשם השלטי גיבורים בשם הר"א, דמותר ללוות דינר כסף בדינר כסף אפילו הוקר. וקשה לומר שהגמ' כאן מתייחסת למעות של נחושת דהווי פירי ודינר כסף פירות שאסור ללוותן סאה בסאה (ועי' בעניין זה בשטמ"ק) ובכסף ממש לעולם שרי. ואולי אפשר לומר, מכיון שכך נהגו האידינא כולי עלמא הוי כאילו היתנה עמו, שמעות שלוה יחזיר אפילו יעלה ערכן, וממילא חל על זה דין הגמ' בב"ק שהזכרנו. וכל זה רק אם לא נסבור כבעל הנתיבות; אבל לדעתו יקשה מכאן, הרי לא נפסלה המטבע לגמרי? ועיין עוד בטור ובשו"ע י"ד סי' קסב, ותמצית פסקיהם, שרק בפירי אסור ללוות סאה כסאה, אבל במטבע של זהב מותר (רמ"א וב"י בשם הר"א) אם הוא מטבע היוצא (תשובת הרשב"א הביאה בב"י), וכל-שכן שמותר ללוות מעות של כסף במעות של כסף.

ועם דבריהם נראה, שלכאורה מה דסבירי להו, שאין ערך המטבע עולה או יורד אלא רק שער הפירות (שם בב"י בשם תשובות הרשב"א), ועל-כן אין חשש ללוות מטבע במטבע — איננו שייך בזמננו, שגם לכסף ככסף יש עליה או ירידה, באופן התלוי במידת מה בשערי הסחורות, אבל לא בהן בלבד אלא גם במצב הכספי בשוק הבינלאומי, גם במצב הבטחוני וגם בכל מיני גורמים שקשה לנתחם בדיוק; אם גם בזמננו אנו אפשר לומר שמותר ללוות 'סאה בסאה' במטבע, הרי יש חשש רציני לעליית ערך או לירידה.

ואולי צריך לומר, שכל הלווה מטבע במטבע, בפירוש, אין לו ממה לחשוש, שהרי עלינו לראות את המצב: אם זיילי פירי מחמת טבעא (= מחמת התוספת בערך המטבע, אפילו אם התוס' איננה ממשית אלא רק באופן פיקטיבי, ב'כיסוי' המטבע) — עליו לפרוע לפי ערך המטבע הישן; ואם זיילי פירי מחמת תרעא — לא יפסידו הלווה והמלווה ולא ישלמו ריבית אם יפרע לו במטבע החדש, שמה

שיכול לקנות קודם, יכול לקנות גם עכשיו. כמוכן, אם לא נשחנה שער הסחורות בכלל – פורע לו מה שלוהה.

וכל מה שהבאנו מתחילת דברינו עד עתה לא יספיק לנו למיצוי העניין לגבי פסק ההלכה, אם לא נשים לבנו לעניין 'דינא דמלכותא דינא' בזה.

ז. 'דינא דמלכותא דינא' לעניין מטבע

בהלכה של 'דינא דמלכותא דינא' (להלן: דרמ"ד), שמקורה בדברי שמואל הנודעים, רבו הדיונים וסימן מיוחד עוסק בה בשו"ע (חו"מ סי' שסט). כל הרוצה לעיין בה יוכל למצוא גם הדים לבעיות דורנו בקשר עמה (עיון בכרכי 'התורה והמדינה' יוכיח). אבל משום מה לא מצאנו רבים שעסקו בה, אף שנחלקו ראשונים בעניינה, ואף שבולטת כאן גם השאלה העקרונית⁹; שהרי אם נפסוק להלכה, ששינוי בערך המטבע יש בו חשש ריבית או חשש גזל (אם צריך לפרוע במטבע החדש), ואילו הרשות השלטונית העוסקת בחיי הכלכלה והמטבע תגזור, שיש לשלם דווקא בדרך זו (במטבע החדש) יעמוד ה'דרמ"ד' בסתירה להלכה, ובדרך כלל לא נוכל לקבוע במקרה כזה שאכן דינא דמלכותא דינא. כאן עומדת כבר השאלה העקרונית, האם אנחנו מסכימים לנהוג עפ"י גזירת המלך גם כשהיא עומדת בניגוד להלכה; ואם מסכימים אנו לכך אך ורק במקרה של חשש או תקנה או גזירה או מנהג, ולא בהלכה פסוקה מדאורייתא או מדרבנן.

לעניין זה מצינו מחלוקת ראשונים אם באמת יחול הדין או לא. הרמ"ה מסרקסטה (שטמ"ק לב"ק, דף צז, ד"ה "המלוה פירות על המטבע" – עיי"ש באורך גם בפירושו סוגייתנו) קובע בלשון חד-משמעית ואומר: "בכי הא מלתא (בהלוה מעות ע"מ להחזיר לו מעות ונפסל המטבע והוסיפו עליו או פחתו ממנו, שלדעת הרמ"ה אין לו אלא מאותו מטבע שהלוהו, עיי"ש סברתו) לא אמרינן דרמ"ד – אלא בהנהו דכתיבי בקרא דאינון דיני מלכא וכן נמי איכא רשותא בידיה לתקוני טבעא... (הוא מביא ראיה ממה שתיקן שלמה מטבעות, ומקורו בסוגיא דנן) מיהו, לא הויא בידיה רשותא למיגזר על טבעיה דלישקלוה בטפי ממאי דהוה שוה". והוא מוסיף, שאפילו מי שחולק על דעה זו, כודאי יודה "דאי יהב מלכא הרמנא לישראל למידן דינא דבין חד לחבריה בדייני ישראל, לא מצי חד מבעלי דינים פטר נפשיה מדייני שמים בהאי דינא דמלכא"¹⁰.

9. עיין מאמרו של הרב ד"ר י' ז' כהנא, שינוי ערך המטבע במשפט העברי, ב'סיני' כרך כה, עמ' קכט-קמח.

10. ועי' לק' במה שפסק החזו"א. וכיוון לדעת הרמ"ה כמעט מלה במלה.

והנה במרדכי (פרק הגזול קמא סי' קיב) מביא בשם ר"י ור"ת והרשב"ם דבעניין זה דינא דמלכותא דינא, והובאו דבריו גם בשלטי הגבורים וכן בב"י לטור יו"ד סי' קסה, ושם הוא מביא עוד ראשונים (הרמב"ן, למשל. ומעניין לראות את הנמקתו: "שנוהגים בענין המטבע עפ"י גזירת המלך ואין כאן משום ריבית שהתוספת הזו שלא ברצון בעלים הוא נפרע, ואלמלא דינו של מלכות אינו בכלל ריבית אלא בכלל גזול, אלא שדינו של מלכות — דין, ואין כאן גזול ואין כאן ריבית"), אבל בהביאו אותם הוא משתמש בסגנון זה: "ולענין אם גזר המלך... י"א דמ"ד". כלומר, בעצם הדעת נותנת שבגלל הסתירה שבין ההלכה לדין המלכות לא יקויים האחרון, כפי הרמ"ה שהבאנו, אבל בכל־זאת יש הפוסקים אחרת. ולעניין זה חשובה סברת הרמב"ן, המבטלת את הסתירה ההלכית ומעמידה את הבעיה על "גזול", שאותו יש בכוח של גזירת המלך לבטל. ודו"ק.

והנה בחו"מ סי' ער, ס"ז, פסק הרמ"ה "דמ"ד... ויש תולקין. ועיין לקמן סימן שס"ט בדין דמ"ד". והסמ"ע שם ציין (בעקבות הב"ח לטור באותו סימן) שה"ש חולקין" הם הרא"ש בתשובות (כלל קג, סי' א-ב) וכן הריב"ש. ובש"ך שם תמה עליו דלא נמצאו הדברים ברא"ש, ומן הריב"ש משמע בהיפוך, וכן הביא בשם מהרש"ל בים של שלמה, שפסק, כיוון שלא הוכרעה מחלוקת זו — המציא מתבירו עליו הראיה. ומסתמך בדבריו על ראשונים אלה ועל ה"ש חולקין" שהוזכר הרמ"א, ותמה עליו הש"ך (וגם על מה שכתב המהרש"ל, דכיון דדבריהם של ר"ת והרשב"ם ור"י נזכרו רק במרדכי ולא הובאו בתוספות ולא נזכרו בשום מקום, מחוץ להגהת מיימוני בפ"ד מהלכות מלוה ולווה, ניתן לשער שחזרו בהם); והש"ך מסיק, שלעולם דמ"ד, ובחו"מ מביא הרבה תשובות אחרונים שפסקו כמותו, עיי"ש ודו"ק.

מכל האמור נראה, ששלושת העניינים שעסקנו בהם (המלוה את חבירו על המטבע, סוגיא דהגזול עצים; 'סאה בסאה', בב"מ; דינא דמלכותא) קשורים לענייננו קשר הדוק זה בזה, ואם נרצה לפסוק ולקבוע הלכה למעשה — יש להתחשב בשלשתם.

ה. פסקי אחרונים ובני דורנו

הדברים שיובאו להלן עוסקים בעניינים שכבר דנו בהם באריכות לעיל. אעפ"כ כדאי להביאם, משום שהם מורים את הדרך ועלינו לקבל הכרעתם ופירושם בדברי הראשונים. ראשית דבר נזכיר את ר' יהונתן אייבשיץ, בעל 'אורים ותומים', שבחריפות רבה תירץ את תמיהתו של הש"ך על הרמ"א בפירוש דברי הרא"ש בתשובותיו, ומסיק, שדברי הרמ"א עומדים על מכוונם ובאמת כוונת הרא"ש

שבעניין זה לא דנים כדין המלך; אבל יחד עם זאת נראה לו, כנראה להלכה, מכוח המחברים הרבים שהביא הש"ך בתו"מ עד וביו"ד קסה, שלעולם דרמ"ד, ולא כסברת מהרש"ל, שהמוציא מחבירו עליו הראיה.

החת"ם סופר האריך לעסוק בדיננו בתשובותיו, וביו"ד סי' קלד פסק, שדין שטרייכסך (באנקנאט"א בלע"ז) כדין כסף גמור (מטבע). כן פסק, דלעולם דינא דמלכותא דינא, ויש לנהוג בזה כפי פסק המלך. ובתשובותיו לחושן-משפט פסק, דבשטרות כסף משלם במטבע היוצא באותה שעה (מטבע החדש) ואפילו זיילי פירי, וליכא לן למיחש לריבית, כיון שבשטרות אין תוספת משקל (ולכן אין נ"מ בדין 'נסכא'. עיין באורים ותומים לטי"עד (ב'אורים' ס"ק לר), דפסק שאם התנה לשלם במטבע היוצא (עפ"י הגהת הרמ"א שם) ונתייקר המטבע ("מחמת עצמה, ולא שהוסיפו במשקלו"), שיכול לשלם במטבע היוצא ואינו חושש לענין ריבית); ועוד פסק שם (בסי' סה), שהמלוה את חברו על המטבע ונפחת, הרי כהמלוה את חברו על המטבע ונפסל, ואתינן למחלוקת רב ושמואל, וכמו שפסקו בתוס' שם, דנפחת הוי כנפסל ("נפסל הוי כהוול"). (ובסי' סב בהר"מ פסק, שאם מלוים על המטבע בריבית שמתורת (כגון בנכסי יתומים, עיי"ש ככונתו) יש להחזיר במטבע שלוח דווקא).

מין בעל חזון-איי"ש האריך דיונו בנושא זה בסי' יז בספרו לבבא-קמא, ועיין דבריו הנחמדים מפז רב שם באורך, ואכ"מ. אנחנו נסתפק בקומץ זעיר מדבריו הנוגעים לדברינו. בסוף ס"ק כד הוא דן אם אליבא דשמואל (במטבע ונפסל, שיכול לתת ממטבע הפסול, אם יש לו דרך למישן ואין מלכויות מקפידות), אם אין ללוה ממטבע הפסול, אם יכול ליתן לו ממטבע החדש ק' תחת ק"כ — ופסק דיכול, כיון דמדמינן ליה לסאה בסאה. שיכול ליתן דמים אם אין פירות ת"י. ודבריו אלה חשובים מאוד, דבכל מקרה שיכול עפ"י ההלכה לפרוע במטבע שלוח, אם אין תחת ידו ממטבע זה — יכול לפרוע, עפ"י פסק זה, גם ממטבע החדש בשיעור השוה לערך המטבע הישן.

ובס"ק לא פוסק מרן: "ענין המטבעות בזמננו נשתנו, שיש מטבעות שאין להם שיווי בחומרם כלום, רק שהם כשטר על אוצר הממשלה ובהם הם מקיימים ערכם, וכשנפסלו אינם שוים כלום, ונראה רבזה אפילו לוח סתם (שבמקרה זה פוסקים רוב הראשונים שפורע במטבע הישן, וע"י לעיל בעניין זה וברעת הרמב"ם), אם נפסלו ואינם מטבע כלל חייב ליתן לו מטבע היוצא, דלא השיב כהוול, דלא היה לו רק צורה והצורה נאבדה כולה, ואם מטבע החדש נפחת מפני שאין אנשים גותנים בו אמון בערך שהיה להם אמון למטבע הראשון, חשיב כנפחת, ואם הוקרו פירי בשביל זה, יש לחשוב את המטבע החדש כמטבע שנפחת וצריך להוסיף למלוה את הפחת".

ובעניין דינא דמלכותא ביאר החזו"א שיש כאן ג חלוקות: א) בלוח סתם ונפסל, שיכול לומר הרי שלך לפניך — וגזר המלך שישלם מן החדש; ב) בהוזלו הפירות (או בהוסיף יותר מחומש) וגזר המלך שלא ינכה; ג) כשהוקרו הפירות (או פחת יותר מחומש) וגזר המלך שלא יוסיף. ונראה למרן, שלכאורה אין שום פגם למלך אם ישלם עפ"י ההלכה (ועיי"ש בהסברו), אבל הזכיר דעת הריב"ש, דכיון שצוה המלך בפירוש כן, הרי מצא בזה חיזוק למטבע שלו, וחשיב דינא דמלכותא. ומ"מ כל מי שיכול לדון עם חבירו בדיני התורה — צריך לעשות זאת.

ט. סיכום

העלינו בדברינו, שלעניין המלוה את חבירו על המטבע יש, בעיקר, שתי מערכות דינים: דין מטבע ונפסל (והוא כולל מטבע והוסיפו עליו או פחתו ממנו), ודין המלוה מטבע במטבע והוול המטבע או נתייקר. עיקר ההבדל שביניהם, שבמקרה הראשון חל שינוי בעצם המטבע, ובמקרה השני השינוי הוא יחסי וחיצוני, והמטבע נשארה כמות שהיא.

ואע"פ שבמטבע של נייר שהופתה או הוקרה דומה הרבה לכאורה לדין "סאה בסאה" במטבע (שהוא מותר), שלא חל כל שינוי במטבע עצמה — מ"מ נראים דבריו של החזו"א, שדין השטרות כדין מטבע ונפחתה דווקא; משום שהמטבע של נייר מייצג מטבע או משקל של זהב (ואע"פ שבכיסוי המטבע כיום משתמשים גם בכל מיני שטרי מקרקעין והתחייבות ומטבע זה, מ"מ העקרון הוא שהשטר מייצג ממון מוחשי), ואם נשתנה ערכה נשתנה גם כמות הממון התומר שאותו היא מייצגת, ודומה למטבע ונפחתה (ולכאורה קשה על התוספות שפסקו, דמטבע שנפסל חשיב כהוול, הרי מטבע שהוול בודאי אינו פורע במטבע החדש; ואולי דעתם כדעת הראב"ד שהזכרנו, שדין פתחו איננו כדין הוסיפו. וצ"ע).

לעניין הלכה נראה, שנחלקו הפוסקים בענייננו בהרבה פרטים, ומ"מ דעת הרוב שבהלוואה סתם — מטבע שלוח יחזיר, ואם היחנה לשלם במטבע היוצאת לעולם תנאו קיים¹¹ (אא"כ הוסיפו חומש), ומותר ללוות מטבע במטבע ודינא דמלכותא דינא. ועדיין צריך עיון דין דינא דמלכותא במלך ישראל (ועיי' ב'תומים' שהזכיר זאת) והאריכו בנושא זה בכרכי 'התורה והמדינה' עיי"ש והבא לכאן¹².

11. וכמוכן בהגבלה של "חוינן אי זילי פירי".

12. ועיין עוד לעניין הלכה בחזו"א לב"ק שהזכרנו, ושם בס"ק לא בחשבוננו ביחסי מטבעות וערכם.

כמו שאמרנו בתחילת דברינו, לא לפסוק הלכה באנו ולא להציע פתרון, אלא לנסות ללקט ההלכות והדברים שנאמרו בנושא ולפתוח פתח לכל הרוצה לדון ולהורות ולהוסיף לעיין. בדור, שלא מצינו כל שנמצא כתוב, והרבה ספרים חשובים אינם תחת ידינו. עוד עלינו לציין, שעניין המטבע וכסויו ושינוי ערכו בכלכלה המודרנית הוא עניין סבוך ומסובך ועל הכלכלנים המומחים שבתוכנו לומר את דברם. אם סייעתי בזה למי שהוא — והיה זה שכרי מאת ה'.